

A stylized black and white globe showing the continents of Europe and Africa. The globe is partially obscured by the text 'STUDIA GEOHISTORICA'.

STUDIA
GEOHISTORICA

NR 05|2017 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska,
Tomasz Panecki, Mateusz Zawadzki, Tomasz Związek (sekretarz redakcji)

Redakcja działu Atlas Fontium

Arkadiusz Borek, Marek Stoń

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

Hanna Grygielska-Michalak, Julia Szotysek, Paweł Kucypera, Karolina Frank, autorzy

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 5

Katarzyna Błachowska, Hennadij Boriak, Jarosław Centek, Robert Ištók, Andrzej Janowski, Tomasz Jaszczóft,
Jolanta Korycka-Skorupa, Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Łojko, Henryk Olszar, Marta Piber-Zbieranowska,
Zbigniew Podgórski, Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Marek Sobczyński, Izabela Sołjan, Michał Targowski,
Michał Zwierzykowski

Redakcja map

Tomasz Panecki, autorzy

Adres Redakcji

Zakład Atlasu Historycznego
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa

Strona internetowa

studiageohistorica.pl
Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym
Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: fragment *Mapy topograficznej wojskowej i statystycznej części Wielkopolski [...]*,
skala: ok. 1:75 000, 1807–1812, Archiwum Państwowe w Poznaniu (sygn. M.w.36), Biblioteka Raczyńskich
w Poznaniu (sygn. M II 797)

Skład i łamanie: Konrad Byzdra

© Copyright by PTH & KUL

ISSN 2300-2875

Nakład 130 egz.

Warszawa 2017

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Stanisław Arnold

Geografia historyczna, jej zadania i metody (Wstęp)

(uwagi wstępne: Tomasz Siewierski, opracowanie: Marcin Morawiec) 7

Jan Śniadecki

O Mappie Krajowej

(uwagi wstępne: Beata Konopska, opracowanie: Michał Bąk, Beata Konopska) 20

Artykuły • Articles and theses

Tomasz Związek, Tomasz Panecki

Osadnictwo ołęderskie w badaniach nad rekonstrukcją szesnastowiecznego zalesienia
na przykładzie okolic Nowego Tomysła

The Usage of 18th c. Dutch-type Settlement in the Context of Afforestation Reconstruction
for Early Modern Times on the Example of Nowy Tomysł Vicinities 29

Kamil Nieścioruk

Z problematyki kartograficznej wizualizacji danych historycznych
na przykładzie zachodniogalicyskich cmentarzy wojennych

Cartographic Visualisation of Historical Data
on the Example of the Western Galicia War Cemeteries 63

Zbigniew Babik

W obronie kartografii. Polemika wokół lokalizacji i identyfikacji jezior luboskich

In Defense of Cartography. A Polemic over Localization and Identification of Lubosz Lakes 79

Alexey A. Frolov

Creating Large-Scale Historical Maps in Russian Historiography (20th–21st Centuries).

Methodical Approaches

Tworzenie wielkoskalowych map historycznych w rosyjskiej historiografii XX i XXI w.

Aspekty metodyczne 94

Ewelina Siemianowska

O przewłokach raz jeszcze

Once more on the Subject of Portages 115

Henryk Rutkowski

Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.

The Mazovian-Lithuanian Border between Wizna and Grodno from 1358 140

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Średniowieczne i wczesnonowoczesne młyny ziemi liwskiej (Młyny na Czerwonce)
Medieval and Early Modern Times Mills of the Liw Area (Mills on the River Czerwonka) 156

Agata Mirek

Female Orders and Congregations in Poland in the 19th and 20th Centuries
Zakony żeńskie na ziemiach polskich w XIX i XX wieku 176

Piotr Eberhardt

Polskie Imperium Słowiańskie według map Stanisława Wendekera z 1939 r.
i Konfederacji Narodu z 1941 r.
The Polish Slavonic Empire according to the Maps of Stanisław Wendeker of 1939
and the Confederation of the Nation of 1941 190

Atlas Fontium

Atlas Fontium
(Marek Stoń) 201

Ewa Kobylińska

Admisje notarialne w diecezji płockiej u schyłku średniowiecza
Admissions of Notaries Public in the Diocese of Płock in the Late Middle Ages 204

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

O rzece i wodzie w życiu codziennym człowieka średniowiecza, red. S. Moździoch, K. Chrzan,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku
i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2015 (Spotkania Bytomskie VIII)
(Rafał Kubicki) 223

Urszula Sowina: Water, Towns and People. Polish Lands against a European Background
until the Mid-16th Century, Frankfurt am Main 2016
(Katalin Szende) 226

Archeologie a letecké laserové skenování krajiny / Archaeology and Airborne Laser Scanning
of the Landscape, ed. M. Gojda, J. John i in., Plzeň 2013
(Grzegorz Szalast) 234

Joanna Plit: Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany, Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Warszawa 2016 (Prace Geograficzne, 253)
(Jan A. Wendt) 240

Edward Brooke-Hitching: The Phantom Atlas. The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps,
SIMON & Schuster, London i in. 2016
(Lucyna Szaniawska) 243

Słownik wsi śląskich w średniowieczu, vol. 1: Powiat lubiński, red. Dominik Nowakowski, authors: Dagmara Adamska, Agnieszka Latocha, Dominik Nowakowski, Aleksander Paroń, Marcin Siehankiewicz, Robert Sikorski, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2014
(Joachim Stephan) 249

Bożena Degórska: Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016
(Urszula Myga-Piątek) 252

Janusz Szyszka: Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Societas Vistulana, Kraków 2016 (Maiestas – Potestas – Communitas, 5)
(Bohdan Smereka) 260

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Interdyscyplinarne Seminarium Naukowe „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XIX do początku XXI wieku” – Toruń, 26 maja 2017 r.
(Dariusz Brykała) 275

Konferencja naukowa „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego” – Łódź, 22–23 czerwca 2017 r.
(Łukasz Musiaka) 277

„Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”. XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Toruń–Grudziądz, 13–15 października 2016 r.
(Jerzy Ostrowski) 282

II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r.
(Jarosław Suproniuk) 287

XX Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna „Onomastyka – Neohumanistyka – Nauki Społeczne” – Kraków, 21–23 września 2016 r.
(Michał Gochna) 295

39. Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna „Wizualizacja kartograficzna w nauce i praktyce” – Zwierzyniec, 26–28 września 2016 r.
(Kamil Nieścioruk) 297

Tematyka historii kartografii na konferencji kartograficznej w Zwierzyncu w dniach 26–28 września 2016 r.
(Lucyna Szaniawska) 299

Spis treści

Seminarium „Historia środowiskowa. Teoria i praktyka” – Warszawa, 23 listopada 2017 r. (Michał Słomski)	304
--	-----

Pro memoria

Andrzej Tomczak (1922–2017)	307
-----------------------------------	-----

* * *

Instrukcja dla autorów • Guidelines for Authors	309
---	-----

W obronie kartografii. Polemika wokół lokalizacji i identyfikacji jezior luboskich

Zbigniew Babik

W roku 1435 wielkopolscy rycerze Niemierza i Sędziwój, synowie Niemierzy Nałęczu Luboskiego, zabezpieczyli swej matce Annie posag i wiano w wysokości 200 grzywien szerokich groszy na wsi Lubosz¹. Z tej okazji dokonano odpowiedniego wpisu do poznańskiej księgi ziemskiej, w którym m.in. wymieniono nazwy szeregu obiektów stanowiących pertynencje owego zabezpieczenia. Były to nazwy jezior, wymienione w kolejności: <lacu Magno> (łac. abl. sg., kalka staropol. instr. *jeziorem Wielgim*), <Lyewoschyna>, <Gogolyne>, <Oczmyech>, <Obyersze>, <Czarne>, <Vszczanczyno>, <Dobrzyczno> (w innym miejscu <Dobryczno>) i <Zamorskye>², nazwy kilku toni na dwóch spośród tych jezior i kilka innych mikrotoponimów, które współcześni historycy wbrew dawnej opinii Stanisława Kozierowskiego odnoszą do kategorii obiektów nieokreślonych. Zarówno Kozierowski, który krótko przed rokiem 1916 przejrzał tę notatkę w poznańskim archiwum, by następnie opublikować wydobyte z niej nazwy w tomach drugim i trzecim swych *Badan nazw topograficznych...*³, jak i Jerzy

Duma, autor książkowej monografii limnonimii dolnej Warty⁴, zgodnie z duchem powyższego przekazu mniej lub bardziej jednoznacznie przyjmowali, że wszystkie te obiekty leżały w granicach wsi Lubosz (co w zasadzie potwierdzały dostępne dane kartograficzne z XX w.).

Odezwały się jednak i inne głosy. W artykule z 1984 r.⁵ – przyjętym bez zastrzeżeń przez autorów poznańskiego słownika historyczno-geograficznego⁶ – Janusz Gołaski zakwestionował poprawność opisaną nazwą *Obierznie* jeziora położonego na zachód od zabudowań Lubosza⁷. Prześlanką takiego stanowiska było z jednej strony niewątpliwe stosowanie do tego jeziora (lub jego części) niespokrewnionej nazwy *Lubosina*, z drugiej natomiast – uzyskana od wędkarzy informacja o używaniu nazwy *Czarne* w stosunku do jeziora usytuowanego na północ od powstałej w XVII w. wsi Daleszynek⁸, potwierdzana przez dziewiętnastowieczne mapy niemieckie.

Relacjonując przeprowadzone w 1983 r. rozpytywania w terenie, Janusz Gołaski pisze: „Odtworzone [...] nazwy jezior porównano z kolei z zeznaniami mieszkańców Lubosza i okolicy [...]. Mieszkańcy ci potwierdzili nazwy historyczne *Luboszek*, *Wielkie*, *Dobrzyczno*, *Zamorze*, *Oćmiech*, *Lubosina* i *Czarne*, odrzucając prawie

¹ Dziś wieś leży w województwie wielkopolskim, powiecie międzychodzkiem, gminie Kwilcz. O jej historii zob. J. Luciński, *Lubosz*, hasło w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* [dalej: SHGPoz], t. 2, z. 4, Poznań 1992, s. 668–672.

² Nie mając wglądu w manuskrypt, postacie graficzne ustaliłem poprzez porównanie form opublikowanych przez Jerzego Dumę na podstawie kartoteki poznańskiego słownika historyczno-geograficznego z zamieszczonymi w opracowanych i wydanych drukiem hasłach tego słownika (hasło *Zamorze* jeszcze nie powstało). Zob. J. Duma, *Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Prosnicy po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci)*, cz. 2: *Nazwy jezior*, Warszawa 2010. Spotykane niezgodności z formami podawanymi przez Stanisława Kozierowskiego należy złożyć na karb powszechnie już wiadomego braku należytej akrybii filologicznej tego skądinąd nader zastrzeżonego badacza. Por. S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, t. 1: A–O, t. 2: P–Ż, Poznań 1916.

³ Tamże, t. 1–2.

⁴ J. Duma, *Nazwy wodne*.

⁵ J. Gołaski, *Badania materiałów źródłowych przy opracowaniu nazw wód na mapach*, „Przegląd Geodezyjny”, 56 (7), 1984, s. 12–14.

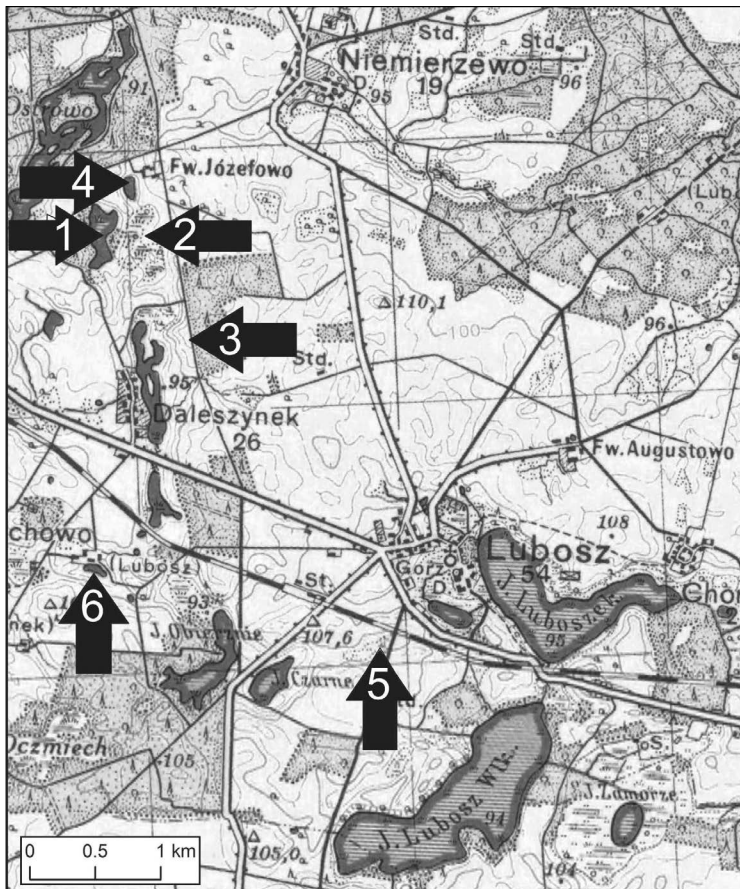
⁶ Por.: J. Luciński, *Gogoline*, hasło w: SHGPoz, t. 1, z. 3, Wrocław i in. 1986, s. 514, uw.; tenże, *Lewoszyzna*, hasło w: SHGPoz, t. 2, z. 4, s. 595, przyp. 1; tenże, *Lubosz*, hasło w: SHGPoz, t. 2, z. 4, s. 672, przyp. 1; K. Górską-Gołaską, *Obierznia*, hasło w: SHGPoz, t. 3, z. 2, Poznań 1995, s. 338, uw.; G. Rutkowska, *Uścięcino*, hasło w: SHGPoz, t. 5, z. 3, Poznań 2016, s. 466, uw.

⁷ Jezioro opisane jako „J. Obierznie” na mapce załączonej na kolejnej stronie.

⁸ Jezioro wskazane na mapce na s. 80 czarną strzałką z nr 1.

wszystkie nazwy zapisane na współczesnych mapach z powodu błędnego kształtu lub lokalizacji”. Z tabeli na stronie 13 artykułu wynika także, że podano mu nazwy *Bochenkowe*⁹ oraz *Daleszynek*

obejmując także obiekty położone na północ od Daleszynka. Następnie dokonał reinterpretacji źródeł wymienających nazwy *Obiersze* oraz *Obierzwia* w okolicach Lubosza i ostatecznie doszedł do wniosku,

Ryc. 1. Okolice Lubosza

Źródło: oprac. własne / oprac. kart. T. Panecki na podstawie mapy WIG z 1936 r.

(bezpośrednio na wschód od zabudowań Daleszynka). Zapewne na tej podstawie Janusz Gołaski ostatecznie uznał, że opis jezior w zabytku z 1435 r. znacznie wykracza poza dzisiejszy obszar Lubosza¹⁰,

że w źródłach z XV–XVIII w. odnosiły się one do nieistniejącego już w latach trzydziestych XX w. jeziora koło Józefowa (oznaczanego jeszcze na niektórych mapach dziewiętnastowiecznych), po którym pozostało bagno/torfowisko między Jeziorem Czarnym (niemierzewskim) i Józefowem¹¹.

⁹ Jezioro opisane jako „J. Czarne” na powyższej mapce.

¹⁰ Inną sprawą, że autor (skądinąd zawodowy geodeta i kartograf) nigdzie nie określa granic Lubosza, zamiast tego stosując określenia w rodzaju „kraniec wsi [Lubosza]” do dzisiejszych gruntów Daleszynka i Niemierzewa (zob. niżej). Niemierzewo w ogóle zresztą nie zostało wspomniane w artykule.

¹¹ Obiekt wskazany czarną strzałką z nr 2 na powyższej mapce.

W kwestii podstawowego argumentu Janusza Gołaskiego musimy jednak obecnie stwierdzić rzecz następującą: jeżeli podczas pobytu w Luboszu w 1983 r. autor nie mógł znaleźć informatora, który wskazałby mu we wsi lokalizację jeziora noszącego nazwę *Czarne*, doświadczył przykrego niepowodzenia badawczego, bowiem eksplorator działający w ramach kwerendy UN-owskiej¹² dwie dekady wcześniej¹³ nazwę taką w Luboszu zapisał. Znajdujemy ją w zachowanych materiałach UN-owskich – zarówno przygotowanej do powielenia matrycy powiatu międzychodzkiego¹⁴, jak i tzw. maszynopisie profesorskim¹⁵, gdzie dodatkowo przytoczono postać gwarową *Jezioro Czarne, -ra -ygo*¹⁶ i dodano oboczną nazwę *Bochenkowe*. Chcąc zakwestionować te dane, musielibyśmy przyjąć, że eksplorator wiedzę o jeziorze *Czarne* w Luboszu zaczerpnął ze źródeł historycznych (np. opracowań Kozierowskiego) lub z dwudziestowiecznych

map¹⁷, a postać „gwarową”¹⁸ po prostu zmyślił, transponując formę literacką na fonetykę miejscowej gwary, bądź też – w przeciwieństwie do Janusza Gołaskiego – nie zorientował się, że informatorzy mówią o jeziorze położonym za Daleszynkiem. Byłoby jednak bardzo trudno uciekać się do takiej hiperkrytycznej interpretacji, bowiem na teźże samej, trzynastej stronie maszynopisu eksplorator (lub inne osoby współuczestniczące w jego redakcji, a znające teren z pierwszej ręki) wykazał się godną pochwałą rzetelnością, przekazując negatywne informacje odnoszące się do nazw sąsiedniej gromady Kwilcz znanych ze starszych map lub spisów: „Nazwa [*Arsenowo*] na terenie gromady nieznana. Starsi ludzie przyznają, jakoby słyszeli tę nazwę, nie potrafili jednak jej zlokalizować”; „Nazwa [*Borek*] na terenie gromady nieznana. Prawdopodobnie odnosi się do d[awnego] folwarku Borek należącego kiedyś do maj[ątku] Rozbitek, obecnie w gr[omadzie] Łowyni”; „Nazwa [*Pychały*] na terenie gromady nieznana”. W każdym razie „wskrzeszenia” dokonano by tylko dla toponimu *Czarne*, jakkolwiek bowiem nazwę *J. Obierznie* znano z mapy¹⁹, w rubrykach *Nazwa proponowana* i *Nazwa gwarowa* umieszczono jedynie postać *Lubosina*.

Czy wobec tego przekazana przez Janusza Gołaskiego informacja, że jeszcze w latach osiemdziesiątych wędkarze stosowali nazwę *Czarne* w stosunku do jeziora położonego na północ od Daleszynka

¹² UN-y – *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*.

¹³ Można podejrzewać, że eksploratorem tym był Marek Komaszewski, późniejszy profesor UAM (zm. 2000), który w 1970 r. przedstawił pracę dokorską poświęconą nazwom jezior powiatu międzychodzkiego (wykorzystałby w niej zatem – co najbardziej wygodnie i naturalnie – niepublikowane materiały zebrane kilka lat wcześniej przez siebie samego). Według ustnej relacji Bogdana Walczaka, prowadzącego podobne badania terenowe w powiatach leszczyńskim i chodzieskim, eksplorację w województwie poznańskim prowadzono w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych. Najpewniej jednak trwała ona również w drugiej połowie tej dekady, co sugerowałaby zwłaszcza chronologia publikowania poszczególnych tomików: najwcześniejszy (poznański) ukazał się w 1966 r., ale na większości zachowanych matryc i opublikowanych tomików widnieją daty z początku lat siedemdziesiątych, a matryca międzychodzka datowana jest na rok 1972.

Autor niniejszego przyczynku próbuje obecnie odwarzać okoliczności związane z prowadzoną od bodaj 1957 r. do połowy lat siedemdziesiątych kwerendą UN-owską. Niestety większość jej uczestników już nie żyje, co powoduje nieprzezwyciężalne trudności przy próbie ustalenia podstawowych faktów, np. imiennej listy eksploratorów (jak dotąd udało się ustalić jedynie kilkanaście nazwisk, i to w skali kraju).

¹⁴ *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. 87. Powiat międzychodzki* [matryca], Warszawa 1972, s. 17.

¹⁵ *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. 87. Powiat międzychodzki* (maszynopis profesorski), [b.r.m.w.], s. 13, poz. 8.

¹⁶ Zastanawiający jest prawdopodobny brak tego zapisu w niepublikowanym dokrocie Marka Komaszewskiego z 1970 r. (nie przytaczają go ani Gołaski, ani Duma). Gdyby okazało się to prawdą, należałoby wysnuć wniosek, że albo autor nie miał dostępu do materiałów UN-owskich, albo ocenił je jako niewiarygodne w tym szczególe. Stanowiłoby to zatem argument przeciwko identyfikacji Komaszewskiego jako UN-owskiego eksploratora dla powiatu międzychodzkiego.

¹⁷ Według Janusza Gołaskiego (*Badania*, s. 13) istnieją mapy sprzed 1984 r., które jako *Czarne* wskazują jezioro znane też pod nazwami *Bochenkowe* i *Księżę* (XVIII w.); jedną z nich jest zreprodukowana wyżej mapa WIG z 1936 r. Było to jezioro usytuowane bezpośrednio na wschód od Lubosiny (zob. przyp. 9), w niektórych współczesnych źródłach kartograficznych pokazane zresztą jako dwa akweny. Por. komponent *Orto* na stronie internetowej „Geoportal”.

¹⁸ Tak opisana jest odpowiednia kolumna tego konkretnego maszynopisu profesorskiego. W maszynopisach opracowań innych powiatów spotyka się też określenia *nazwa obiegowa* lub *nazwa potoczna*, które chyba lepiej charakteryzują te nader uproszczone notacje.

¹⁹ Por. *Urzędowe nazwy* (maszynopis), s. 14, poz. 9, rubryka *Nazwa z wykazu (z mapy)*.

i na zachód od Niemierzewa²⁰, nie zastępuje na wiare? Otóż według materiałów UN-owskich również ona odpowiada rzeczywistości: *Jez. Czarne* wymieniono również wśród nazewnictwa Niemierzewa: „*Jezioro Czarne, -ra -ygo*, mapa niem. z r[oku] 1899 *J. Czarne*”²¹. Innymi słowy tę samą nazwę noszą lub przynajmniej do lat sześćdziesiątych XX w. nosiły dwa różne jeziora położone ok. 3 km od siebie (do kwestii tej powracam jeszcze niżej).

Pozornie spójna i przekonująca koncepcja Janusza Gołaskiego natrafia jednak na dalsze, nieprzewidziane przez autora trudności: oto nazwę *Obieźnie*²² podali przed rokiem 1901 pochodzący z tej okolicy i znani z nazwiska informatorzy odpowiadający na apel redakcji „Kuriera Poznańskiego”, który zaowocował wydaniem *Wielkopolskich nazw polnych*²³, a mianowicie panowie Serwiński i Nyklewicz (ostatni opisał również nazewnictwo pobliskich Chorzewa, Augustowa oraz Pniew). Podali je jednak dla Lubosza, jakkolwiek obszar położony na północ od istniejącego już wówczas od kilku stuleci Daleszyna musiał należeć do gruntów tej wsi lub Niemierzewa. Informatorzy ci podali wyjątkowo dużo nazw terenowych z Lubosza, co upewnia w przekonaniu, że lokalne nazewnictwo znali z pierwszej ręki²⁴. Trudno zresztą wskazać, z jakiego

źródła kartograficznego lub pisanego mogliby zaczerpnąć nazwę *Obieźnie*. Według Janusza Gołaskiego²⁵ na starszych popularnych mapach (w tym pruskich) jezioro nie jest opisane w ogóle, a ortograficznie *Obieźnie* (gdzie *ř > ź* zapisano literą *<ž>*) odbiega od tradycji pisanych z XV–XVIII w.

Trzeba zatem powrócić do koncepcji rozważanej przez kartografów²⁶, zgodnie z którą dwoistość nazw *Obierznie* i *Lubosina* wynikałaby z dwuczęściowości tego jeziora, złożonego z wyraźnie wyodrębnionych akwenów połączonych wąskim przesmykiem, który zanika przy znacznym obniżeniu poziomu wód (powstają wówczas dwa osobne jeziora). Janusz Gołaski odniósł się do tego pomysłu zdecydowanie negatywnie, twierdząc, że na wszystkich znanych mu starszych mapach jezioro występuje jako jeden akwen. Dziś możemy obejrzeć w Internecie zdję-

Niestety z powiatu międzychodzkiego podano nazewnictwo dotyczące tylko kilku wsi; brakuje mikrotoponimii, m.in. Daleszyna i Niemierzewa. Najobfitsze zbiory mikrotoponimów z tych dwu miejscowości znajdujemy w *Urzędowych Urzędowych nazwach* (matryca), s. 16–18. Z Niemierzewa (tamże, s. 18) podano nazwy lasów: *Bagno, Bielawy, Góry*; łąk: *Bagno, Długa Łąka, Palki, Wielki Dół*; strugi: *Mianka*; uroczysk: *Gruba Matka i Hamerliczka*; polany: *Kapuśniki*; pastwiska: *Pławiska* i przysiółka: *Józefowo*. Z Daleszyna (tamże, s. 17) podano tylko nazwy *Daleszyńskie Huby* i *Jezioro Daleszyńskie* (to ostatnie jako „2 połączone z sobą jeziora”). Z Lubosza (tamże, s. 17–18) podano nazwy lasów: *Bliźni Zapust i Dalszy Zapust*; łąk: *Cielęca Łąka, Grono Jesionów, Księża Łąka, Mechnacz, Nowa Łąka, Pasternik, Szpital*; pola: *Bochenkowe*; toni Jeziora Wielkiego: *Jesionki, Kapuśniki, Olszowe Doly, Sylwana*; stawu: *Staw* oraz jezior: *Czarne, Lubosina, Luboszek, Wielkie*. Jako osobna wieś występuje tu Augustowo, usamodzielnione w drugiej połowie (?) XIX w. (zob.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880, s. 54; *Augustowo (10)*, hasło w: *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. 1, Kraków 1996, s. 41), z którego podano nazwy lasów *Gatki* i *Wielgi Las*. Jak widać, niektóre toponimy przyporządkowane w *Wielkopolskich nazwach polnych* do Lubosza w *Urzędowych nazwach* podawano przy wsianach sąsiednich, co mogłoby wskazywać na ich położenie na pograniczu dwu miejscowości. Nie upowaznia to jednak do stwierdzenia, że w 1901 r. pod Luboszem opisano też nazewnictwo przeciwnych części wsi sąsiednich.

Na marginesie, trudno nie zauważyć, że porównanie powyższych zasobów nazw zebranych u schyłku XIX w. i w latach sześćdziesiątych XX w. – a więc w odstępie czasu krótszym niż życie niejednego mieszkańca Lubosza – powinno stanowić doskonałą lekcję pokory przy autorytatywnym wnioskowaniu z dzisiejszej nieuchwytności takiej czy innej nazwy o jej nieistnieniu w niedawnej nawet przeszłości.

²⁵ J. Gołaski, *Badania*, s. 12.

²⁶ Tamże, s. 13.

²⁰ W niniejszym przyczynku nazywam je *Czarnym niemierzewskim*, w opozycji do *Czarnego luboskiego*.

²¹ [*Urzędowe nazwy* (maszynopis)], s. 16, poz. 65; *Urzędowe nazwy* [matryca], s. 18.

²² Relacjonując sytuację z 1983 r., Janusz Gołaski pisze, że „niestety nikt z mieszkańców nie pamiętał już nazw *Gogolice, Obierzwia* (Jezioro *Obieźnie*) i *Uścięcino*”. J. Gołaski, *Badania*, s. 14.

²³ *Wielkopolskie nazwy polne*, Poznań 1901, s. 59–60.

²⁴ „[...] pola: *Ościęcino, Pławiska, Trzciniak, Zarośle*; łąki: *Biały bród, Białe błoto, Cielęca łąka, Długie błoto, Długi dół, Gatki, Kabatnik, Kaczorowe, Korp, Kośnice, Kowalne, Lipowe, Łączki, Mechnarz, Myriska, Mostki, Nowa łąka, Osowiec, Pasternik, Palki, Suche doly, Szpital, Topielec, Węgliska, Wielka łąka, Wojtowo strugi, Wyręba*; wzgórza: *Bliźni ostrów, Góra szanćcowa*; lasy: *Bliźni zapust, Cwierczany, Dolny zapust, Oćmiech, Ochodza, Wielki las, Zapust*; stawy i wody: *Bilawo, Ogrodniska, Wygorzelec, Zamczysko, Żorawieniec*; jeziora: *Czajki, Dobrzyńskie, Luboszek, Lubosina, Obieźnie, Wielkie jezioro*” (mała litera w pisowni drugich członów została zachowana; formatowanie nazw zmieniono na kursywę). Część z tych nazw (*Kabatnik, Węgliska, Zamczyska*) powtarza się w sąsiadującym od wschodu Chorzewie, co pozwala na ich przybliżone zlokalizowanie.

cie satelitarne²⁷, na którym widnieją dwa akwenty oddzielone pasem łądu porośniętym doskonale widocznymi krzakami. Wynika stąd, że w przypadku obniżenia poziomu wód gruntowych (lub naturalnego wypłylenia spowodowanego eutrofizacją) morfologia terenu w tej okolicy musi spowodować wynurzenie się części dna tego płytkiego zbiornika (maksymalnie 3 m głębokości). Co ciekawe, na zdjęciu tym widoczny jest również podział pobliskiego Jeziora Bochenkowego na dwie części. Regulowane długookresowymi tendencjami klimatycznymi zmiany poziomu wód gruntowych i warunkowanego przez nie poziomu wody w jeziorach są dziś z powodzeniem badane przez nauki o Ziemi z wykorzystaniem zróżnicowanego instrumentarium metodologicznego. Specjaliści z tej dziedziny byłiby zapewne w stanie stworzyć wiarygodny model zmian poziomu wody w jeziorze w ciągu interesującego nas drugiego tysiąclecia naszej ery. Nawet jednak jeśli przyjmiemy za Januszem Gołaskim, że aż do XX w. akwen stanowił jedną całość, musimy liczyć się z faktem, że jeziora o silnie zróżnicowanej linii brzegowej (czy raczej ich części składowe) bywały określane kilkoma nazwami. Dobrze znanym toponomastom przykładem jest *casus* Wdzydz, których duże zatoki, określane też niekiedy jako jeziora, noszą nazwy: *Gołuń*, *Radolne* i *Jelenie*²⁸. Podobną sytuację obserwujemy na jeziorach mniejszych; np. Józef Chojnacki²⁹ wyodrębnił kategorię „części jezior”, która nie pokrywa się ściśle z kategorią wyróżnianych na prawie każdym większym jeziorze toni rybackich.

Pojawiają się jednak i inne, zasadnicze wątpliwości. W źródle z 1435 r. Obiersze traktowane jest jako pozostające w gestii

właścicieli Lubosza, jakkolwiek odległość obiektu wytypowanego przez Janusza Gołaskiego od zabudowań Lubosza jest dwukrotnie większa niż od zabudowań sąsiedniego Niemierzewa. Lubosz i Niemierzewo zostały rozgraniczone w wyniku stosownego procesu sądowego w 1400 r.³⁰, a więc w 1435 r. miały różnych właścicieli³¹ i wydaje się wielce prawdopodobne, że jeziora na północ od dzisiejszego Daleszyna znajdowały się już wówczas na gruntach Niemierzewa. Według współczesnych danych (por. ze stroną internetową gminy Kwilcz) przynależny obecnie do Niemierzewa przysiółek Józefowo położony jest zaledwie ok. 300 m na północny wschód od miejsca, w którym zdaniem Janusza Gołaskiego miało się znajdować jezioro Obierznie. Co więcej, na jednej z map dostępnych na rządowym „Geoportalu” nazwą *Józefowo* opisano również grupę zabudowań położonych ok. 2 km na południe od właściwego Józefowa, na wysokości zabudowań Daleszyna³². Umowna granica między Luboszem i Niemierzewem biegłaby zatem gdzieś na południe od tego miejsca.

Musimy też zwrócić uwagę na jeszcze inną kwestię. W wykorzystanym opisie 1621 r. (a poniekąd i 1435 r.) według interpretacji Janusza Gołaskiego istniałaby istotna luka – wymieniano by drobne, zanikłe już dziś jeziora, nie wspominając natomiast znacznego, dwuczęściowego jeziora (czy wręcz dwu jezior) pod dzisiejszym Daleszynem³³. Opis ten zawarty został w akcie sprzedaży czterech wsi (Daleszyna, Lubosza, Chudopsic i Chorzewa)

²⁷ *Księga ziemską poznańską 1400–1407*, wyd. K. Kaczmarczyk, K. Rzyński, Poznań 1960, s. 246 [nr 133]. Zob. J. Luciański, *Lubosz*, s. 668, sekcja 3. Opis granicy niestety nie zachował się.

³¹ Właścicielami Niemierzewa była w tym czasie rycerska rodzina Bielejewskich. Powtarzanie się będącego etymonem Niemierzewa imienia Niemierza w rodzie posiadającym sąsiedni Lubosz sugeruje, że wieś została założona przez przodków późniejszej linii Luboskich herbu Nałęcz lub wcześniej weszła w ich posiadanie. Musiałoby do tego jednak dojść co najmniej kilka dekad przed rokiem 1435.

³² Miejsce wskazane czarną strzałką z numerem 3 na załączanej mapce.

³³ Należy przyjąć, że przynajmniej jedno nosiło nazwę *Daleszynek* przed 1621 r., ukazująca się wówczas nazwa wsi została bowiem ponowiona z limnonimu.

²⁷ Zob. komponent *Orto* strony internetowej „Geoportal”.

²⁸ Por. E. Breza, *Toponimia powiatu kościerskiego*, Gdańsk 1974, s. 199, 203, 224, 266–267.

²⁹ J. Chojnacki, *Nazwy terenowe na pograniczu wielkopolsko-kujawskim*, Poznań 2002, *passim*.

przez Piotra Broniewskiego Adamowi Świniarskiemu; jak zdaje się wynikać ze sposobu jego relacjonowania w *Słowniku historyczno-geograficznym*³⁴, przy każdej z miejscowości wymieniano jej pertynencje, m.in. przynależne do wsi jeziora. Tymczasem jeziora daleszyńskie nie zostały wspomniane ani pod Luboszem, ani pod Daleszynkiem. Logicznym wnioskiem wynikającym z braku takiej informacji byłaby ówczesna przynależność tych jezior do innej wsi, w tym wypadku Niemierzewa, które obiektem sprzedaży nie było i wobec tego nie zostało tam opisane³⁵. Taka sytuacja zupełnie jednoznacznie wykluczałaby możliwość lokalizowania ówczesnych Czarnego i Obierzwi w okolicach dzisiejszego Czarnego niemierzewskiego, byłyby one bowiem całkowicie odseparowane od Lubosza przez grunty Daleszynka (na zachodzie) i Niemierzewa (na wschodzie).

Upada również kolejny z filarów koncepcji Janusza Gołaskiego – identyfikacja dawnego Uścięcina z wymienionymi w opisie parafii Lubosz autorstwa Karola Perthéesa „krzakami Uscinino”, sąsiadującymi z gruntami wsi leżących na północ i północny zachód od Daleszynka (Orzeszkowo, Mościejewo). Tymczasem w *Wielkopolskich nazwach polnych* toponim *Ościęcín*, niewątpliwie odpowiadający *Uścięcínu*³⁶,

przypisany został polu przynależnemu do Lubosza (zob. wyżej), co jednoznacznie wyklucza możliwość identyfikacji jeziora Uścięcino z doliną „na północ od Obierzwi, w której jeszcze obecnie znajduje się stawek”³⁷. Miejsce to, leżące ok. 200 m od zabudowań Józefowa, z pewnością należy już do sołectwa Niemierzewo, i to części przeciwległej względem Lubosza. Wypada sądzić, że *Uścięcino* było nazwą istniejącego do dziś niewielkiego jeziora w zabagnionej kotlinie między Jeziorem Czarnym vel Bochenkowym i Jeziorem Wielkim (dziś zwanym na mapach Luboszek vel Lubosz Mały) i bezpośrednio na południe od zabudowań wsi³⁸, jak pośrednio wskazuje wzmianka o sąsiedztwie Obierzwi z lasem *Uścięcino*³⁹ oraz kolejność wymieniania obiektów jeziornych w opisie z 1435 r. (*Uścięcino* wspomniano między Czarnym a Dobrzyczem). Las *Uścięcino* rósłby w XVII w. na miejscu dwudziestowiecznego sadu na północ od Jeziora Czarnego. Później jezioro to przybrałoby nazwę *Księżę* (zob. niżej).

Tylko jeden z przytaczanych przez Janusza Gołaskiego faktów źródłowych zasługuje na poważniejszą refleksję w kontekście tradycyjnej lokalizacji Obierzwi. W opisie ról parafii luboskiej z 1786 r. podano, że plebańska sąsiaduje z jeziorem Daleszynek i ciągnie się od drogi wituchowskiej (dawny trakt łączący Lubosz z Wituchowem, stanowiący zapewne przedłużenie dzisiejszej luboskiej ulicy Rolnej lub Poznańskiej) do Obierzwi, a jej długość wynosi dwanaście stajni. Janusz Gołaski założył zatem, że droga wituchowska była południową granicą roli plebańskiej, która na północy opierała się

³⁴ Np. J. Luciński, *Dobrzyczno*, hasło w: SHGPoz, t. 1, z. 3, s. 368, przyp. 1. Brak tej informacji w hasle *Nazw miejscowych Polski*, gdzie dokumentację wsi rozpoczęto dopiero rokiem 1846. Zob. *Daleszynek*, hasło w: *Nazwy miejscowe Polski*, t. 2, s. 254. Nazwa jeziora *Daleszynko* (i miejscowa *Daleszynek*) wymieniana jest także w XVIII w. (zapisy z 1786 r. – zob. *Daleszyńskie, Jezioro*, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 68–69).

³⁵ Jezioro Daleszynek zostało wspomniane w opisie parafii Lubosz z końca XVIII w., do której Niemierzewo prawdopodobnie nie należało. Zob. *Historia parafii w Luboszu* (<http://parafia-lubosz.pl/historia-parafii-w-luboszu/>, dostęp: 28 lutego 2017), gdzie brak wzmianek o tej wsi. Udało się ustalić, że w XIX w. Niemierzewo należało do dużej parafii w Chrzypsku Wielkim (dziś wieś ma własny, nowy kościół parafialny). W tym opisie parafii – do którego nie mam bezpośredniego wglądu – jezioro to mogło się jednak pojawić również jako położony poza jej obszarem element porządkujący teren, względem którego lokalizowano inne obiekty. Być może jego zachodni brzeg stanowił naturalną granicę między Daleszynkiem i Niemierzewem.

³⁶ Standaryzowanie nagłosowej samogłoski należy tłumaczyć hiperyzacją (gwar. *Ů-*). W gwarach zachodniej Wielkopolski doszło bowiem do częściowego pomieszania dawnych *u* i *ó*, których kontynuanty mają brzmienie *u* lub *Ů*. Por. M. Gruchmanowa, *Gwary zachodniej Wielkopolski*,

Poznań 1970, s. 10–17 i mapa nr 2. Hiperyzacja mogła się pojawić w sytuacji istnienia przesunięć w dystrybucji *o* i *ó* w gwarze względem polszczyzny ogólnej, np. z racji szerszego niż w języku ogólnym zakresu wzdłużenia zastępczego w sylabach wewnętrznych.

³⁷ J. Gołaski, *Badania*, s. 14, obiekt oznaczony na mapce ze s. 13 numerem 11 (w niniejszym artykule wskazany czarną strzałką z numerem 4 na mapce załączonej na s. 80).

³⁸ Miejsce wskazane czarną strzałką z numerem 5 na załączonej mapce.

³⁹ J. Gołaski, *Badania*, s. 14.

o dawną Obierzwią, czyli bagna położone na zachód od dzisiejszego Józefowa. Rzut oka na współczesną mapę uświadamia jednak, że teren ten, położony bezpośrednio na wschód od drogi przecinającej Daleszynek, stanowi ograniczony od wschodu lasem wąski pas bezleśny, przecięty częściowo zabagnioną doliną. Nie mógł być to zatem zwarty pas ziemi uprawnej. Zarówno to, jak i wyłożone powyżej wątpliwości co do przynależności terenów na wschodnim pobrzeżu Jeziora Daleszyńskiego skłaniają do innego rozumienia wspomnianego przekazu. Można mianowicie przyjąć, że zawarte w nim informacje opisują oba wymiary roli – między drogą wituchowską i Obierzwią umieszczono jej krótszy bok, dłuższy zaś opisano za pomocą ówczesnych miar długości. Interpretacja Janusza Gołaskiego implikuje natomiast, iż opisano wyłącznie długość, chociaż na dwa odmiennie sposoby. Zaletą nowej interpretacji jest też usytuowanie roli plebańskiej względem zabudowań wsi – były to pas ziemi koncentrycznie odchodzący od zabudowań w kierunku granicy wsi. Dyskusyjne byłoby natomiast korelowanie położenia tej roli z lokalizacją Jeziora Księżego – z relacji Janusza Gołaskiego zdaje się wynikać, że role księżę były co najmniej trzy, ale nie musiały przecież stanowić zwartej całości.

Dochodzimy tutaj do problemu Jeziora Księżego, kilkakrotnie notowanego pod tą nazwą w źródłach z XVII–XVIII w., prawdopodobnie głównie kościelnych⁴⁰. Według Janusza Gołaskiego jako własność plebańska⁴¹ nie podlegało ono sprzedaży

i nie zostało wymienione wśród pertynencji wsi w akcie z 1621 r. *Słownik historyczno-geograficzny*⁴² informuje jednak, że w umowie sprzedaży Lubosza z 1621 r. zostało wymienione również Jezioro Księżę. Także Stanisław Kozirowski⁴³ i Jerzy Duma⁴⁴ przytaczają tę nazwę pod rokiem 1621. Jest to rażąca i wymagająca wyjaśnienia sprzeczność między dostępnymi w literaturze streszczeniami i relacjami tego zabytku. Zdaniem Janusza Gołaskiego tekst wizytacji z 1786 r. pozwala utożsamiać Jezioro Księżę z dzisiejszym Jeziorem Bochenkowym, które według niego nosiło wcześniej nazwę *Gogoline*, według mnie zaś – *Czarne*. Można mieć jednak wątpliwości, czy tekst ów jest na tyle precyzyjny, by móc wykluczyć identyfikację Księżego z jeziorkiem, które w niniejszym przyczynku identyfikuję jako dawne Uścięcino, położonym zaledwie ok. 500 m na wschód od Jeziora Bochenkowego⁴⁵.

Janusz Gołaski zwrócił uwagę, że w trzech dochowanych wykazach jezior luboskich z XV–XVIII w. zasób nazw jest każdorazowo inny. W opisie z roku 1435 brak jeziorka Luboszek (które miałyby stanowić wówczas zatokę Jeziora Wielkiego), natomiast późniejszemu Księżemu odpowiada jego zdaniem ówczesne *Gogoline*. W opisie z roku 1621 nie ma nazw: *Luboszek* (z tego samego powodu), *Uścięcino* i *Gogoline*. W opisie parafii z końca XVIII w. nie wymieniono natomiast nazw: *Oćmiech*, *Uścięcino* i prawdopodobnie *Czarne*⁴⁶, zaś dzisiejsze Jezioro

⁴⁰ *Księżę I*, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 177.

⁴¹ Nasuwa się pytanie o źródło przekonania, że jezioro to było wówczas własnością kościelną. Jakkolwiek parafia powstała w Luboszu w roku 1398, jezioro (niezależnie od tego, czy zidentyfikujemy je jako *Gogoline*, czy jako *Czarne*) jeszcze w 1435 r. było w dyspozycji szlacheckich właścicieli wsi. Z opracowanej częściowo w oparciu o niepublikowane źródła kościelne szczegółowej historii parafii luboskiej (*Historia parafii*) wynika, że choć nie ma jednoznacznych świadectw zniesienia parafii katolickiej w XVI/XVII w., to na początku XVII w. jej stan posiadania został ograniczony: właściciel wsi Jan Ostroróg odebrał plebanowi łąkę, a plebania zamienił w karczmę.

⁴² J. Luciński, *Dobryczno*, hasło w: SHGPoz, t. 1, z. 3, s. 368, przyp. 1.

⁴³ S. Kozirowski, *Badania nazw*, t. 2, s. 468.

⁴⁴ *Księżę I*, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 177.

⁴⁵ Jeziora tego nie znajdziemy na mapce w artykule Janusza Gołaskiego (*Badania*, s. 12). Publikowanie mapek, na których umieszczono tylko te obiekty, do których autor odnosi się w artykule, a pominięto pozostałe (niezależnie od ich wielkości), musi wzbudzić sprzeciw. W dobie, gdy dostęp do źródeł kartograficznych był nieporównanie bardziej ograniczony niż dziś, zabieg taki niósł bowiem bardzo konkretne treści perswazyjne – mógł mianowicie wywołać u czytelnika mylne przekonanie, że identyfikując nazwy wymieniane w źródłach, mamy do wyboru tylko obiekty umieszczone na tak spreparowanej mapce.

⁴⁶ Zachodzi tu sprzeczność między tabelą Janusza Gołaskiego (*Badania*, s. 13, kol. 6, gdzie wymieniono *Czarne* jako nazwę Czarnego niemierzewskiego w opisie Karola de Perthéesa) a tekstem artykułu, w którym została

Bochenkowe nosiłoby w nim nazwę *Księżę*. Podana przez Janusza Gołaskiego informacja o braku jeziora Obierznie w tym opisie zapewne nie odpowiada rzeczywistości⁴⁷. Powodem braku tych jezior jest według niego celowe pominięcie obiektów rozłożonych na peryferiach wsi (co nie tłumaczy zadowalająco obecności nazwy *Obierznie*).

Istnieje jeszcze inna metoda porównania stopnia spójności obu konkurencyjnych identyfikacji. Janusz Gołaski zaobserwował mianowicie, że w opisach wymieniających po kilka jezior luboskich nie występują one w kolejności przypadkowej, lecz wydają się nawiązywać do pewnych prawidłowości przestrzennych. Otóż zarówno w opisie z 1621 r., jak i w tekście Perthéesa jeziora wymieniono w porządku dookólnym (wokół wewnętrznej granicy wsi), choć w każdym wypadku kierunek opisu jest odmienny. W odniesieniu do opisu z roku 1435 autor poczuł się natomiast zmuszony przyznać, że prawidłowości takiej brak. W zamian zasugerował tutaj trzy (w rzeczywistości prawdopodobnie cztery) opisy po promieniach wychodzących od zabudowań wsi, przy czym kolejność wymieniania obiektów wzdłuż każdego z nich odpowiadałaby względnej odległości od centrum miejscowości. W pierwszym promieniu wymieniono tylko Jezioro Wielkie (na kierunku wschodnim), w kolejnym: Lewoszynę, Gogoline i Oćmiech⁴⁸ (na zachodnim), w dalszym: Obiersze, Czarne i Uścięcino (na północno-zachodnim) oraz Dobrzyczo i Zamorskie (na południowo-wschodnim). Porównajmy jednak tę sytuację z zastosowaniem opisu dookólnego do identyfikacji sprzed rewizji Janu-

sza Gołaskiego. Opis rozpoczynałby się wówczas przy Jeziorze Wielkim i kierowałby zrazu na zachód, obejmując najpierw Lewoszynę jako północną część Obiersza, a następnie skręcając na południe, ku Oćmiechowi (wcześniej zahaczając jednak o Gogoline⁴⁹) i stamtąd z powrotem do południowej części Obiersza, od którego podążałby w kierunku wschodnim, do Czarnego i dalej do Uścięcina (zob. wyżej), osiągając wreszcie Dobrzyczo i położone na wschód od niego Zamorze. Jedyną niespójność tego opisu stanowiłoby rozdzielenie położonych blisko siebie Lewoszyny i Obiersza.

W nieco zawołowany sposób Janusz Gołaski spróbował też odpowiedzieć na pytanie o przyczynę znacznej, trzykilometrowej pomyłki w identyfikacji dwóch jezior na mapach dwudziestowiecznych⁵⁰. Jeżeli dobrze zrozumiałem, zakłada on, że w połowie lat trzydziestych XX w. wojskowi kartografowie poznali nazwy z terenu Lubosza, których nie byli w stanie jednoznacznie zlokalizować, po czym przypisali je obiektom w zasadzie intuicyjnie. Nasuwa się jednak pytanie kolejne: skąd pracownicy ci wzięli nieużywane jakoby we wsi nazwy historyczne? Można wnosić, że czerpali z opracowań, z których szerzej dostępne były dwa: *Wielkopolskie nazwy polne* i *Badania nazw topograficznych...*, ale ani zasób, ani forma rzekomo „wskrzeszanych” w ten sposób nazw jezior nie odpowiada ściśle temu, co z opracowań tych można dla dawnego Lubosza ustalić. Być może autor rewizji chciałby widzieć tu jeszcze inne źródła, ale skąd pewność, że w tych niezachowanych nie było informacji jeszcze wyraźniej

zamieszczona (s. 13, wiersze 21–22 od dotu), oraz opracowaniami Stanisława Kozierowskiego i Jerzego Dumy, które nie znają przekazów nazwy *Czarne* z końca XVIII w.

⁴⁷ Zob. S. Kozierowski, *Badania nazw*, t. 1, s. 526; K. Górską-Gotłaską, *Obierznia*.

⁴⁸ Identyfikując Gogoline z obiektem zwanym później *Bochenkowe*, autor musiał pogodzić się z kosztami takiej operacji, polegającymi na naruszeniu zasady wymieniania w pierwszej kolejności obiektów położonych najbliżej wsi. Prawdopodobnie poszło o niepozostawienie bez przypisanej nazwy Jeziora Bochenkowego, dość znacznego rozmiarami i położonego blisko miejscowości.

⁴⁹ Taki sposób wnioskowania z kolejności wymienianych jezior stanowiłby jedyną realną przesłankę lokalizacji i identyfikacji tego akwenu. Chodziłoby zatem o jeziorko na zachód od dzisiejszej Lubosiny, oznaczone na niektórych mapach w miejscu o współrzędnych 52°31'43"N, 16°9'51"E (wskazane czarną strzałką nr 6 na załączonej mapce), lub którąś z części pierwotnego Oćmiechu. W tym drugim wypadku nikłość lub późniejszy zanik obiektu (przekształcenie w torfowisko) tłumaczyłoby brak nazwy w nowszych przekazach.

⁵⁰ J. Gołaski, *Badania*, s. 14.

wskazujących na lokalizację Obierzni oraz Czarnego w bezpośrednim sąsiedztwie jeziora Lubosina?

Z powyższych uwag wynika, że nie istnieją żadne realne przesłanki do przyjmowania, jakoby w notatce z 1435 r. właściciele Lubosza wymieniali obiekty leżące poza dzisiejszą granicą sołectwa/wsi. Dokonaną przez Janusza Gołaskiego identyfikację wzmiankowanych w roku 1435 jezior: Czarne, Obiersze, Uścięcino i Gogoline należy zatem stanowczo odrzucić.

Wydaje się, że prądródłem nieporozumienia prowadzącego do daleko idącej negacji informacji kartograficznych było zbyt pochopne utożsamienie dwu obiektów noszących nazwę *Czarne*. Tymczasem to jeden z bardziej typowych limnonimów, powielany w dziesiątkach przykładów⁵¹ i wciąż potencjalnie możliwy jako nowa nazwa nadawana jeziorom. Nic nie stoi na przeszkodzie, by założyć, że nazwa *Czarne* na północ od Daleszyna jest świeża (np. dziewiętnastowieczna)⁵² i poza formalną identycznością nie ma wiele wspólnego z wymienianą w Luboszu przez źródła średniowieczne i późniejsze. Jak się zresztą okazuje, w połowie XX w. w ówczesnym powiecie międzychodzkiem funkcjonowała jeszcze trzecia nazwa jeziora *Czarne* – tym razem w Krzyżkówku, położonym kilkanaście kilometrów na zachód od Lubosza⁵³. Jeszcze bardziej spektakularnej paraleli dostarcza ją jeziora o nazwie *Księżę*: o ile w opracowaniu Jerzego Dumy⁵⁴ znalazły się tylko cztery takie gniazda, dwa z nich zlokalizował on w sąsiednich wsiach, mianowicie

w Zamorzu (na podstawie zapisu z lat 1603–1607) i właśnie Luboszu, opierając się na wstępnych identyfikacjach zawartych w kartotece poznańskiego słownika historyczno-geograficznego. Biorąc za dobrą monetę uwagi Janusza Gołaskiego na temat lokalizacji jeziora Księżego względem zabudowań Lubosza, bardzo trudno byłoby zaprzeczyć konieczności takiego rozdzielenia obu jezior i znaleźć obiekt, któremu dałoby się przypisać wszystkie przekazy nazwy *Księżę* z lat 1603–1607, 1621, 1641 bis, 1725 i 1786.

***

Jako że niniejszy tekst jest dziełem toponomasty, trudno byłoby powstrzymać się w nim od skomentowania ściśle etymologicznych problemów związanych z identyfikowanymi nazwami. Wszystkie dyskutowane powyżej stały się już przedmiotem analizy etymologicznej, jednak nie wszystkie przedstawione objaśnienia mogą zadowalać. Najmniej kontrowersyjne są niewątpliwie *Wielkiel/Wielgie*, *Księżę* i *Czarne*. Od nazw osobowych pochodzą zapewne *Uścięcino*⁵⁵ i niewątpliwie *Bochenek/Bochenkowe*, ostatnia od nazwiska właściciela tamtejszych gruntów Stanisława Bochenka, potwierdzonego w tej wsi przekazem z 1826 r.⁵⁶, lub jego potomków. Tak też należy objaśniać nazwę *Lewoszyna*, przekształconą ostatecznie w *Lubosina* (antroponim z racji wyboru formantu *-ina* brzmiałaby raczej **Lewosza* niż **Lewosz* (może 'leworęczny'); por. ros. левша 'mańkut' i gwar. левош, -а 'ts.⁵⁷)⁵⁸.

⁵¹ Zob. *Czarne (Jezioro)*, hasło w: *Nazwy wód w Polsce*, cz. 1: *Układ alfabetyczny*, oprac. E. Wolnicz-Pawłowska, W. Szulowska, Warszawa 2006, s. 64.

⁵² Jerzy Duma dokumentuje ją dopiero zapisem Kornaszewskiego sprzed 1970 r. Nb. wydrukowane w książce *Ćirne (jeźoro)* jest chyba błędem zamiast **čârne* (niedostrzeżone w korekcie podstawienie czcionek w edytorze). *Czarne, Jezioro* – 5, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 63.

⁵³ *Urzędowe nazwy [matryca]*, s. 19; *Czarne, Jezioro* – 6, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 63. W ostatnim z tych opracowań mamy ogółem dziesięć gniazd nazewniczych mieszczących limnonim *Czarne*.

⁵⁴ *Księżę 1*; **Księżę 2*; *Księżę, Jezioro*; *Wielkie, Jezioro* – 5, hasła w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 177–178, 410.

⁵⁵ **Uścięcino*, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 395.

⁵⁶ Por. J. Gołaski, *Badania*, s. 14; *Czarne, Jezioro* – 6, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 64 (w obu przypadkach za Kornaszewskim).

⁵⁷ *Словарь русских народных говоров*, т. 16, Ленинград 1980, s. 308 (przekazy z Tulskiego).

⁵⁸ Nazwisko **Lewosza* jest dziś nieznanne, natomiast *Lewosz* występuje poza Wielkopolską, w układzie sugerującym pochodzenie kresowe. Por. *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 5, Kraków 1993, s. 583; wyniki wyszukiwania hasła *Lewosz* w portalu „Moi Krewni” (<http://www.moikrewni.pl/mapa/kompletny/lewosz.html>, dostęp: 28 lutego 2017). Błędnie przypuszcza Jerzy Duma (*Lubosińskie, Jezioro* –), hasło w: J. Duma,

Nazwa *Zamorze*, którą Jerzy Duma⁵⁹ wywodzi od apelatywnego wyrażenia przyimkowego *za morzem* w odniesieniu do dużego obiektu wodnego, wskazuje raczej na dawną nazwę własną położonego w odległości około kilometra jeziora Dobrzyczno, brzmiącą *Morze (do dziś jest to największe jezioro w okolicy). Komentarz wymaga także sama nazwa *Dobrzyczno*, której pierwotną formę Jerzy Duma⁶⁰ rekonstruuje jako **D(e)brzyczyno*, łącząc z apelatywem *dǫbrica ‘wąwóz’. Tymczasem przekazy rzekomo z lat 1435–1498, które przytoczono za Stanisławem Kozierowskim⁶¹ jako niezależne od przekazów <*Dobr(z)yczno*> z 1435 r., są niedokładnymi literacjami tych samych zapisów w *Acta Terrestria Posnaniensia*, zweryfikowanych przez historyków jako <*Dobrzyczno*> i <*Dobryczno*>⁶². Do rekonstrukcji zakończenia *-yno* nie ma zatem żadnych podstaw. Koncepcji etymologicznej – w zasadzie niepotwierdzonej przez realia terenowe (brzegi tego jeziora są stosunkowo niskie, co w połączeniu ze znaczną szerokością jeziora zdecydowanie nie tworzy wyraźnego wąwozu) i wymagającej hipotezy adideacji **D(e)brzyczno* > *Dobrzyczno* – można przeciwstawić wywód od hipotetycznej nazwy rzecznej *Dobrzyca, odnoszonej np. do wypływu z tego jeziora w kierunku Mogilnicy (wypływ znajduje się na wschodnim brzegu północnej części zbiornika).

Komentarz wymaga także etymologicznie jasna nazwa *Gogoline*. Po raz pierwszy zapis z 1435 r. przytoczył Stani-

śław Kozierowski⁶³ jako <*Gogoline*>. Janusz Gołaski operował natomiast formą *Gogolice*⁶⁴, a Jerzy Duma⁶⁵ przytoczył z kartoteki *Słownika historyczno-geograficznego...* postaci <*Gogolycz*> i <*Gogolyne*> (obie z datą 1435), traktując je jako rzeczywiste (pierwszą wręcz jako gen. pl.!) i wywodząc od zróżnicowanych etymonów *gogol* i **gogolica*⁶⁶. Tymczasem w opublikowanym hasle słownika⁶⁷ napisano, że w oryginalnym manuskrypcie znajduje się przekreślona postać <*Gogolycz*>, nad którą tą samą ręką dopisano <*Gogolyne*>. Tylko tę ostatnią formę można zatem uważać za miarodajną.

Wbrew opiniom spotykanym w polskich opracowaniach toponomastycznych izolowaną nazwę *Oćmiech* musimy uznać za niejasną, może nawet archaiczną nazwę przedślowiańską. Po raz pierwszy ukazuje się ona w 1435 r., a następnie w latach 1456–1458, 1621, 1640, 1645, 1675, 1825 (jako nazwa jeziora lub otaczającego je lasu zwykle jako <*Oćmiech*>, a rzadko <*Oczmyech*> – 1435, 1456). Pojawiają się także późne zapisy z <*cz*> (XIX–XX w.), które Janusz Gołaski⁶⁸ traktuje jako niefrasobliwe przeniesienie pisowni z map niemieckich. W języku mówionym forma *Oćmiech* prawdopodobnie jednak istniała, skoro w niektórych źródłach⁶⁹ pojawiła się hiperyzująca pisownia *Otrzymiech*. W kwerendzie UN-owskiej podano „gwarową” postać *Oćmiech*⁷⁰, jednak jeszcze kilkadziesiąt lat później Małgorzata

Nazwy wodne, s. 199), z wahaniem uznając zapis z 1435 r. za odnoszący się do jeziora pod położoną kilkanaście kilometrów na wschód wsią Lubosina, której nazwę istotnie wywodzić należy od antroponimu *LuboS-*. W istocie *Lewosyzna* nie daje się powiązać z nazwą wsi Lubosz, można natomiast przyjmować jej upodobnienie do oikonimu, owocujące hipotetycznym brzmieniem *Lubosyzna, przekształconym w *Lubosina* pod sugestią nazwy nieodległej wsi leżącej na wschód od Pniew (i prawdopodobnie znanej przynajmniej niektórym mieszkańcom dawnego Lubosza).

⁵⁹ J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 436.

⁶⁰ Tamże, s. 201.

⁶¹ S. Kozierowski, *Badania nazw*, t. 2, s. 137.

⁶² Zob. J. Luciński, *Dobrzyczno*.

⁶³ S. Kozierowski, *Badania nazw*, t. 1, s. 190.

⁶⁴ J. Gołaski, *Badania*, s. 14.

⁶⁵ *Gogolino 1, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 105.

⁶⁶ Nb. wyraz taki, z przypisanym znaczeniem ‘kaczka łyska’, znajdujemy w *Słowniku staropolskim*. Zob. też *gogolica*, hasło w: *Słownik prasłowiański*, t. 7, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 23.

⁶⁷ J. Luciński, *Gogoline*, hasło w: SHGPoz, t. 1, z. 3, s. 514.

⁶⁸ J. Gołaski, *Badania*, s. 14.

⁶⁹ Zob. *Państwowy rejestr nazw geograficznych*.

⁷⁰ Nieporozumieniem jest określenie jej w niepublikowanej macrycy międzychodzkich *Urzędowych nazw* (s. 16) mianem „głębi w jeziorze Dobrzyczno”. Otóż w maszynopisie profesorskim – dokumencie pisanym na maszynie – nazwa ta, w kolumnie drugiej scharakteryzowana jako odnosząca się do lasu, w rubryce/kolumnie trzeciej została błędnie wpisana nieco poniżej właściwego rządka (skąd złudzenie jej związku

Rutkiewicz⁷¹ zdołała zarejestrować z ust wymienionych z nazwiska informatorów z sąsiedniej wsi Linie postać *Uoćmíyx*, *-yxu*, znacznie lepiej odzwierciedlającą lokalną fonetykę i fonologię gwarową. Ciekawostką jest tu obecność refleksu pochylonego *é* w całym paradygmacie fleksyjnym nazwy.

Dotychczasowe próby objaśnienia wychodziły z pierwotności brzmienia *Oćmiech* (tj. < **Ot-*). Małgorzata Rutkiewicz⁷² próbowała łączyć nazwę z rzeczownikiem *oćma* (co wymagałoby założenia o nazwotwórczym charakterze cząstki *-ech*), niewystępującym jednak w toponimii polskiej w ramach bardziej produktywnych struktur nazwotwórczych, lub z rzeczownikiem *miech* w znaczeniu rybackim (zmuszałoby to do traktowania **Ot-* jako prefiksu/prepozycji, co wbrew oczekiwaniom nie zapobiegłoby jednak wczesnemu przysykowi asymilacyjnemu). Z kolei Jerzy Duma⁷³ z wahaniem przyjmował pochodność od niezasiadczonej nazwy osobowej *Oćmiech, wiązanej również z rodziną wyrazową czasownika *oćmić*. Mało prawdopodobny jest jednak zbieg okoliczności polegający na zastosowaniu rzadkiego w pierwszej połowie XV w. procederu bezafiksального tworzenia nazwy dzierżawczej do niepoświadczonej nazwy osobowej. Nie próbowano zestawiać nazwy „w całości” z realnym materiałem językowym. Trzeba jednak dopuścić możliwość, że głoska cisząca jest w niej stosunkowo świeżą innowacją wynikłą z asymilacji wstecznej, zaś brzmieniem pierwotnym były *Oczmiech lub nawet (co może mniej prawdopodobne) *Ocmiech. W tej sytuacji – z racji dwuznaczności polskiego *c* (z *c i **t*⁷⁴),

wieloznaczności *e* (*ě, **ě*₂ i *e – to ostatnie raczej mało prawdopodobne z racji rekonstruowanej długości tej samogłoski) i wynikającej z prasłowiańskich ograniczeń fonotaktycznych obecności jeru przed *m (który przy brzmieniu **Otm-* mógłby być też twardy) – postać polska może być formalnie wywiedziona z kilkudziesięciu różnych praform. Realny postępek mógłby zatem nastąpić tylko w razie zidentyfikowania konkretnego wyrazu o znaczeniu odpowiednim dla etymonu nazwy jeziornej w którejś z rodzin językowych wchodzących w grę na tym obszarze (słowiańskiej, germańskiej itd.). W gwarach rosyjskich znajdujemy wprawdzie leksemy *отмёшек* (m.) i *отмёшка* (f.) o znaczeniu ‘maślanka, płyn pozostający jako odpad przy ręcznym ubijaniu masła’⁷⁵, jednak z racji struktury etymologicznej (właściwie pewny związek z rodziną wyrazową ‘mieszać; miesić’) trudno wywodzić je z uprzedniego **otmėx-*. *s zawarte w słowiańskim **mės-* pochodzi z indoeuropejskiego *(*moj*)*k-*, zatem *x jako zastępstwo tej spółgłoski mogłoby zaistnieć jedynie w wyniku procesów morfonologicznych (np. derywacji wstecznej wychodzącej od postaci **mėš-* < **mėšj-*).

Najciekawsza z tego grona wydaje się nazwa zapisana w 1435 r. jako <*Obyersze*>. Już Janusz Gołaski w cytowanym tu artykule trafnie przytaczał ją jako *Obiersze*; na takie brzmienie wskazuje wprost grafia z użyciem *sz*, stosowanego dla *š* (np. <*Lyubosz*>, ale i <*Lyewoschyna*>), nieużywanego natomiast w przypadku *ř* (por. w tekście tej samej zapiski: <*Postrzalna*>, <*Dobrzyczno*> obok <*Dobryczno*>, <*Wirzbowec*>)⁷⁶. Wprawdzie w XV w. zdarza się sporadyczne stosowanie ciągu <*rsz*> dla *ř*, ale taki uzus nie daje się udokumentować dla zapiski, z której pochodzi postać <*Obyersze*>. Niewątpliwie mamy tu do

z widniejącą tuż poniżej charakterystyką „głębia”). Niewątpliwie jednak odnosi się ona do rządu nr 49, poświęconego Oćmiechowi (gdym głębi odpowiada nazwa *Pleko* pod poz. 50).

⁷¹ *Toponimia środkowozachodniej części województwa wielkopolskiego (gminy: Kuślin, Lwówek, Nowy Tomyśl, Opalenica)*, Poznań 2002, s. 135.

⁷² Tamże.

⁷³ *Oczmiech*, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 265.

⁷⁴ *t z kolei też byłoby dwuznaczne (*tj i **kt(b)*).

⁷⁵ *Словарь русских*, т. 24, s. 241 (przekazy sprzed lat sześćdziesiątych XX w., Ural).

⁷⁶ Nie udało mi się ustalić, w jaki sposób zapisano występujące w tej notatce nazwę osobową *Niemierza* i ojkonim *Charzewo* (dziś *Chorzewo*).

czynienia z zachowaniem archaicznego derywatu **ob-(v)br̥šbje*, z oczekiwanym w dawnym złożeniu uproszczeniem **bv* na węzle morfologicznym w historyczne *b*. Wyraz taki zachował się szczątkowo w serbsko-chorwackim (*obr̥šje*, gwar. czarnogórskie *obr̥še* – ‘obszar źródłkowy rzeki’) i słoweńskim (*obr̥šje* – ‘najwyższe piętro budynku, najwyżej położona część winnicy; szczyt, wzniesienie’) ⁷⁷ oraz jako zapożyczenie w rumuńskim (*obr̥šie*). Nieco odmienne postacie znane są z cerkiewnosłowiańskiego (*obr̥šb* – ‘wzniesienie’) oraz serbsko-chorwackiego (*obr̥š* – ‘pagórek’, ‘najwyżej położona część winnicy’) i słoweńskiego (*obr̥ša* – ‘korona drzewa’, *obr̥še* pl. – ‘ogrodzenie na najwyżej położonej części winnicy’) ⁷⁸, a także z gwar macedońskich (*óbr̥š* m. – ‘wzniesienie’ i *obr̥és* m. – ‘ts.’) ⁷⁹. W językach tych wyraz znalazł też zastosowanie w toponimii. Pierwotnym znaczeniem derywatu, jak wynika z semantyki jego członów, mogło być albo ‘to, co położone wokół szczytu wzniesienia’ (skąd dalej ‘stoki wzniesienia’), albo ‘to, co ulokowane (pół)kolicie u podnóża wzniesienia’, zależnie od interpretacji semantyki motywującego **vbr̥chb*. Wydaje się zatem, że w wypadku nazwy wielkopolskiej etymologiczne znaczenie doskonale współgra z realiami – zakrzywionym, półkolistym przy wyższych poziomach wody kształtem jeziora sąsiadującego z niewysokim płaskowzgórzem. Trudno natomiast jednoznacznie rozstrzygnąć, czy nazwa odnosiła się pierwotnie do wzniesienia, czy podnóża (i jeziora).

Mniej zrozumiałą jest natomiast późniejszy rozwój nazwy. Można przypuszczać, że pierwszym jego etapem, który

mogł się dokonać w XVI w., była spółgłoskowa „kontrakcja” grupy *rš*, prowadząca ostatecznie do *ř > ź*. Do XIX/XX w. ta znana z różnych gwar polskich zmiana objęła m.in. gwary większej części Wielkopolski ⁸⁰. W przypadku grupy *rš* w pierwszym stadium powstawało zapewne bezdźwięczne **ř*, które jednak w pozycji interwokalicznej ⁸¹ mogło ulegać sonoryzacji, co zaowocowałoby postacią **Obierze*. Wykazywałaby ona zatem znaczne podobieństwo do nieźle zaświadczonego leksemu *obierz(a) > obierz(a)* (dziś *obież* w wyrażeniach typu *wybawić z obieży*), oznaczającego w XVI w. jakiś przyrząd łowiecki służący do chwytania zwierzyzny ⁸². Taka z kolei forma zostałaby podciągnięta pod szczątkowo zaświadczony w XVI w. leksem *obierzw* lub *obierzwia* ⁸³ w znaczeniu ‘obramowanie sieci rybackiej’, wywodzący się z praformy **ob(v)br̥vb* ⁸⁴. U innego autora (Marcina Bielskiego) poświadczono w tym czasie wariant „twardotematowy” *obierzwa* (nom. pl. *obierzwy*) ⁸⁵.

⁸⁰ K. Dejna, *Dialekty polskie*, Wrocław i in. 1973, s. 137; tenże, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa–Łódź 1981, mapa 28.

⁸¹ Przed spółgłoską występowała natomiast tendencja do epentetyzacji elementu spółgłoskowego podtrzymującego trwałość bezdźwięcznej artykulacji *ř*. Por. A. Bańkowski, *Epenteza w toponimii polskiej*, „Poradnik Językowy”, [1980], s. 183–184.

⁸² Niekiedy przyjmuje się znaczenie ‘sieć’, co skłoniło Andrzeja Bańkowskiego do objaśnienia wyrazu jako pierwotnego **ob(v)br̥gi-* – ‘sidła „obrzutowe”’. Zob. A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2000, s. 339–340. W przypadku sieci spadających z góry lub narzucanych oczekiwalibyśmy jednak raczej innego prefiksu (np. **sb-*, jak w polskim *z-rzucać* lub **na-*, jak w *na-rzucać*). Kontekst najstarszych wystąpień tekstowych nie umożliwia precyzyjnego odczytania znaczenia; może jednak należałoby przyjąć semantykę: ‘sidło o kształcie pętli’, czyli ‘to, co obwiązuje dookoła (nogę zwierzęcia)’ i wywód z **ob(v)br̥rj-*, który jest równie poprawny formalnie. Por. hasło **obv̥r̥zati* w: *Этимологический словарь*, t. 31, s. 142, dokumentowane słowiańskimi leksemami głównie o znaczeniu ‘obwiązywać dookoła’.

⁸³ Formy przypadkowe tego wyrazu, niepozwalające na wiarygodną rekonstrukcję mianownika liczby pojedynczej, wystąpiły w drugim wydaniu *Ksiąg o gospodarstwie* Krescencjusza z 1571 r. (por. *obierzw*, hasło w: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980, s. 155; wydanie pierwsze z 1549 r. ma w tym miejscu zapewne inny wyraz). Późniejsze wzmianki w słownikach Lindego, *Warszawskim* i innych sprowadzają się chyba do tego jedyne źródła. W gwarach XIX/XX w. wyraz zapewne nie był już notowany. *Słownik polszczyzny* (t. 19, s. 155) cytuje również z *Myślistwa ptaszego* Mateusza Cygańskiego postać *obierzka*, sugerując jego charakter deminutywny względem podstawowego *obierzw* (**obierzwka*).

⁸⁴ Por. *Этимологический словарь*, t. 31, s. 141–142.

⁸⁵ Zob. *Słownik polszczyzny*, t. 19, s. 155.

⁷⁷ Zob. **obv̥r̥šbje*, hasło w: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, t. 31, Москва 2005, s. 129–130. Pomijam tu zawarte w tych hasłach postacie o innej strukturze węzła morfologicznego między prefiksem i morfemem rdzennym (*-v-*, *-bv-*), wskazujące na ich niezależną (i późniejszą) genezę.

⁷⁸ Zob. *obv̥r̥ša/obv̥r̥šb*, hasło w: *Этимологический словарь*, t. 31, s. 128.

⁷⁹ Б. Видоески, *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*, Скопје 1999, s. 99–100.

Najmniej jasna byłaby późniejsza zmiana *Obierzwia* > *Obierznia*, przypominająca udokumentowaną w mniej więcej tym samym czasie transformację *Świędrwia* > *Swędrnia*⁸⁶; obok wykolejenia czysto fonetycznego (dla jakiego trudno jednak wskazać przekonującą podstawę artykulacyjną) można byłoby się liczyć również z funkcjonowaniem niezaświadczonego wariantu *obierznia, wchodzącego na miej-

sce starszego *obierwia* (co pociągnęłoby za sobą odpowiednią substytucję w nazwie)⁸⁷. Postać *Obierznie/Obieźnie* stanowiłaby zapewne pluralizację (choć bezpośrednich dowodów na to nie ma), natomiast spotykane na najnowszych mapach *Obierzne* i *Obieźne* tłumaczyłoby się pomyłką zecercką, jako warianty w swej istocie kartograficzne, kopiowane z mapy na mapę⁸⁸. ■

⁸⁶ Por. Z. Babik, *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich (w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny)*, Kraków 2001, s. 267, przyp. 49, gdzie rozważano dysymilacyjne podłoże zmiany.

⁸⁷ Mało prawdopodobne byłoby natomiast rekonstruowanie oryginalnego formantu *-*bn-* (jak u Jerzego Dumy), ukazującego się jakoby dopiero po kilku stuleciach funkcjonowania innych wariantów nazwy. Por. *Obierznie Jezioro*—, hasło w: J. Duma, *Nazwy wodne*, s. 263.

⁸⁸ W jednej z recenzji wydawniczych niniejszego artykułu stwierdzono, iż „doświadczeni wędkarze używają nazwy *Obierzne* (regularnie, bez żadnych oboczności). Według moich informatorów jest to jezioro leżące między Luboszem a Chudopcycami, bliżej Lubosza. Właśnie ten akwen mieszkańcy określają mianem *Lubosino*. Z kolei pływacz jeziora (zapewne jego drugi fragment) wędkarze nazywają *Językiem Obierznym* lub po prostu *Językiem*”. Jako że forma *Obierzne* występuje na mapach (także dostępnych w Internecie), nie można wykluczyć, że nazwa używana przez wędkarzy sprowadza się jednak do powielania treści kartograficznej. Bardziej zastanawiająca jest postać *Język Obierzny*, ale i ona mogła moim zdaniem powstać wtórnie, niejako „nieorganicznie”. Nb. w sytuacji gdy jezioro podzieliło się na dwa akweny, wspomnianą „pływacz” (zapewne o wydłużonym kształcie) należy rozumieć raczej jako integralną część akwenu południowego.

Bibliografia

- Bańkowski A., *Epenteza w toponimii polskiej*, „Poradnik Językowy”, 4, 1980, s. 173–184.
- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1: A–K, t. 2: L–P, Warszawa 2000.
- Breza E., *Toponimia powiatu kościerskiego*, Gdańsk 1974.
- Chojnacki J., *Nazwy terenowe na pograniczu wielkopolsko-kujawskim*, Poznań 2002.
- Dejna K., *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa–Łódź 1981.
- Dejna K., *Dialekty polskie*, Wrocław i in. 1973.
- Duma J., *Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Prosnicy do ujścia do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci)*, cz. 2: *Nazwy jezior*, Warszawa 2010.
- Gołaski J., *Badania materiałów źródłowych przy opracowaniu nazw wód na mapach*, „Przegląd Geodezyjny”, 56 (7), 1984, s. 12–14.
- Gruchmanowa M., *Gwary zachodniej Wielkopolski*, Poznań 1970.
- Historia parafii w Luboszu* (<http://parafia-lubosz.pl/historia-parafii-w-luboszu/>, dostęp: 28 lutego 2017).
- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*. t. 1: A–O, t. 2: P–Ż, Poznań 1916.
- Księga ziemska poznańska 1400–1407*, wyd. K. Kaczmarczyk, K. Rzyński, Poznań 1960.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, Kraków 1996–.
- Nazwy wód w Polsce*, cz. 1: *Układ alfabetyczny*, oprac. W. Szulowska, E. Wolnicz-Pawłowska, Warszawa 2001.
- Rutkiewicz M., *Toponimia środkowozachodniej części województwa wielkopolskiego (gminy: Kuslin, Lwówek, Nowy Tomyśl, Opalenica)*, Poznań 2002.
- Rymut K., *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1–10, Kraków 1992–1994.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, Wrocław i in. 1982–.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–.
- Słownik prasłowiański*, Wrocław i in. 1974–.
- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. 87: powiat międzychodzki, województwo poznańskie*, Warszawa 1972 [oryginał matrycy wypożyczonej z archiwum IJP PAN w Krakowie].
- [*Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, pow. Międzybódzki* (maszynopis profesorski)], [oryginał wypożyczonej z archiwum IJP PAN w Krakowie].
- Wielkopolskie nazwy polne*, Poznań 1901.
- Zbiory danych państwowego rejestru nazw geograficznych*, w: „Centralny Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej” [online] (<http://www.codgik.gov.pl/index.php/darmowe-dane/prng.html>, dostęp: 28 lutego 2017).
- Видоески Б., *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*, Скопје 1999.
- Словарь русских народных говоров*, Ленинград 1964–.
- Этимологический словарь славянских языков. Пра-славянский лексический фонд*, Москва 1974–. ■

In Defense of Cartography. A Polemic over Localization and Identification of Lubosz Lakes

Summary

In the article from 1984, the geographer Janusz Gołaski questioned a part of cartographic information referring to the names of lakes *Czarne* and *Obierznie* lying in the area or direct vicinity of the village Lubosz situated in the west of Wielkopolska (Greater Poland). Basing on both

historical information and the information obtained in the area in contemporary times, he situated them (together with lake Uścięcino, known from older sources) at the distance of approximately 2.5 kilometers from Lubosz, west of the neighbouring village of Niemierzewo.

The present article undertakes polemics with this view, attempting to establish the old borders of the localities of that region and making use of non-cartographic sources, unknown to Janusz Gołaski, which come from the 20th century. It follows from them that first of all one should assume the existence of two different lakes of the same name *Czarne* in the two neighbouring villages. The source from the turn of the 19th and 20th centuries also indicates that the places named *Obierznie* and *Uścięcino* were found within the borders of contemporary Lubosz. Probably, all names of lakes mentioned in older sources in

the context of Lubosz referred to the lakes lying south of the line of latitude marked by the road Lubosz–Wituchowo.

The second, shorter part of the article discusses the names of the earlier mentioned lakes. Of most important findings one should mention rejecting the existing etymologies of the name *Oćmiech* (*Oczmiech*), which is treated here as unclear, and the new explanation of the lake name *Obiersze* (later, also *Obierzwia*, *Obierznie* and *Obierzne*) based on a topographic appellative noun referring to the terrain known in South Slavic languages. ■

Słowa kluczowe: jeziora Wielkopolski, dawny Lubosz, dawne Niemierzewo, *Obiersze*, *Obierzne*

Keywords: Wielkopolska lakes, ancient Lubosz, ancient Niemierzewo, *Obiersze*, *Obierzne*

dr hab. Zbigniew Babik – językoznawca sławista, wykładowca Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zainteresowania naukowe skupiają się wokół historycznego językoznawstwa słowiańskiego oraz toponomastyki północnej Słowiańszczyzny, zwłaszcza ziem polskich (e-mail: zbigniew.babik@uj.edu.pl)